

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ СВОБОДИ ДОГОВОРУ В ДОГОВОРІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРА

Самойленко Г.В., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті аналізуються через розуміння сутності договору перевезення пасажирів особливості механізму реалізації принципу свободи договору. Автор обґрунтовує, з одного боку, необхідність забезпечення реалізації зазначеного принципу, з іншого – обґрунтованість окремих обмежень суб'єктивних цивільних прав у договірних конструкціях, зокрема в договорі перевезення пасажирів.

Ключові слова: договір, свобода договору, пасажир, учасник, цивільне правовідношення, суб'єктивне цивільне право, обмеження.

Самойленко Г.В. ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА СВОБОДЫ ДОГОВОРА В ДОГОВОРЕ ПЕРЕВОЗКИ ПАССАЖИРА / Запорожский национальный университет, Украина

В статье анализируются через понимание сущности договора перевозки пассажира особенности механизма реализации принципа свободы договора. Автор обосновывает, с одной стороны, необходимость обеспечения реализации указанного принципа, с другой – обоснованность отдельных ограничений субъективных гражданских прав в договорных конструкциях, в частности, в договоре перевозки пассажира.

Ключевые слова: договор, свобода договора, пассажир, участник, гражданское правоотношение, субъективное гражданское право, ограничения.

Samoilenko G.V. FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF FREEDOM OF CONTRACT IN CONTRACT PASSENGER / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article analyzed through understanding the essence of the contract of carriage passenger particular mechanism for implementing the principle of freedom of contract. The author proves, on the one hand, the need to ensure the implementation of this principle, on the other hand the validity of certain subjective limitations of civil rights in the contract structures, in particular the contract of carriage passengers.

Key words: contract, freedom of contract, passenger, party, civil matter, the subjective civil right, limitations.

Цивільно-правові договори опосередковують відносини в різних сферах діяльності фізичних і юридичних осіб. Цивільно-правові договори є єдиною системою, окремі частини якої тісно пов'язані між собою і взаємодіють, надають суспільним відносинам формальної визначеності та упорядкованості.

Вони юридично оформлюють й закріплюють суспільні, передусім економічні, зв'язки суб'єктів, надаючи їм ознак стабільності та визначеності. При тому людиноцентрична концепція розвитку права зумовлює підвищений інтерес до договорів, які опосередковують реалізацію фізичними особами своїх прав, у тому числі щодо реалізації свободи пересування за договором перевезення пасажирів. З цим самим безпосереднім чином пов'язаний принцип свободи договору, який сприяє чи, принаймні, певним чином має сприяти в реалізації означеної свободи.

Принцип свободи договору є фундаментальним принципом цивільного права, який одночасно і характеризує його специфіку. Проте на теренах України він мав стадійність та етапність свого розвитку. Не вдаючись до глибоких досліджень генезису його становлення, варто лише зазначити, що за радянських часів він не мав свого нормативного закріплення та того значення, якого він набув із прийняттям ЦК України 2003 року. Тому щодо нього існує певний науковий та практичний інтерес, особливо що стосується його реалізації щодо окремих договорів. Це пов'язано з необхідністю, насамперед, забезпечити рівність учасників цивільних правовідносин з метою

встановлення режиму реалізації ними рівних можливостей закріплення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків.

Щодо означеної теми дослідження опирається на презумпцію характеристики договору перевезення пасажирів як публічного договору про приєднання, що зумовлює специфіку його істотних умов та залежність можливості формування суб'єктивних цивільних прав «слабкої» сторони договору – пасажирів від волі перевізника.

Тож, актуальність та необхідність дослідження особливостей реалізації принципу свободи договору в договорі перевезення пасажирів сумнівів не викликає.

Дослідженню окремих положень означеної теми займалися Вітрянський В.В., Луць В.В., Брагинський М.И., Шишка Р.Б., Харитонов Є.О., Горев В.О., Зазуляк І.І., Мічурін Є.О. та ряд інших провідних вчених-цивілістів.

Об'єктом дослідження є договірні правовідносини з перевезення пасажирів.

Предметом є аналіз правових конструкцій та встановлення особливостей реалізації принципу свободи договору в договорі перевезення пасажирів.

Метою даної статті є правовий аналіз правової природи договору перевезення пасажирів, специфіки реалізації в ньому принципу свободи договору, виявлення недоліків правового регулювання та формування пропозицій щодо усунення зазначених недоліків.

Чинний ЦК України в ст.6 нормативно закріпив положення, які стали фундаментальними для договірної права.

1. Сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства.
2. Сторони мають право врегулювати в договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами.
3. Сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд.

Сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами.

При всьому значенні свободи договорів, передбаченої ст.627 ЦК, вона, як і будь-яка інша свобода, має свої межі. В інтересах членів суспільства, перш за все фізичної особи, і суспільства (держави) в цілому, встановлюються різного роду обмеження, закріплені в загальній формі в нормах договірної права.

Щодо аналізованого питання В.О. Горев дійшов висновку, що свобода договору реалізується в позитивному цивільному праві за допомогою загального правового дозволу, якому кореспондують конкретні позитивні зобов'язання та заборони [1, 8].

Тієї ж позиції тримається російська цивілістична доктрина. Так, зокрема, В.П. Камишанський стверджує, що обмеження свободи по суті є правовим засобом здійснення свободи поведінки за межами заборони [2, 79]. Є.О. Мічурін вважає, що обмеження мають природний характер. На його думку, вони діють у невідривному взаємозв'язку і протилежні за своєю сутністю щодо свободи в здійсненні цивільних прав. Первісні передумови обмеження цивільних прав закладені в самій сутності державно організованого суспільства, де саме через обмеження прав однієї особи та за рахунок них досягається свобода здійснення прав іншою особою [3, 168].

На стадії укладення договору він наповнюється суб'єктивними цивільними правами та інтересами, які охороняє закон, offerenta та акцептанта, а потім (після укладення договору) – цивільними правами та законними інтересами сторін договору [4, 92].

Особливості в механізмі встановлення обмежень договірної свободи відображено в їх поділі на загальні і спеціальні. Загальні обмеження поширюються на всіх без винятку учасників договірних правовідносин незалежно від специфіки договору, що ними укладається, змінюється або розривається, незалежно від особливостей їх економічного та правового становища тощо. Такі обмеження встановлюються виключно на рівні актів законодавства за допомогою правових заборон та позитивних зобов'язань [5, 23]. Спеціальні обмеження встановлюються всередині сфери дозволеного, правові рамки якого окреслені загальними обмеженнями – за типами (видами, підвидами) договорів, суб'єктами, які укладають договір, способом укладення договору тощо. Є.О. Мічурін у своїй роботі зауважив, що на відміну від загальних обмежень вони встановлюються на рівні актів законодавства не тільки за допомогою правових заборон і позитивних зобов'язань, а й конкретних правових дозволів.

Вищезазначене вказує на наявність певного конфлікту прав. З одного боку, Конституція надає свободу пересування, з іншого боку, об'єктивно існуюча реальність зумовлює необхідність її певного обмеження. Конфлікт прав має рівні свого буття. По-перше, має місце конфлікт права публічного та права приватного. У даному разі мова не йде про галузі та інститути національної системи права. Річ у тім, що проблема існує на рівні закріплення та реалізації приватними особами дозволеного ступеня поведінки, суб'єктивного права, які співставляються з публічним інтересом – інтересом суспільства в цілому чи держави.

Конфлікт другого рівня полягає в необхідності формування гармонічного співвідношення взаємних прав та обов'язків учасників конкретних договірних правовідносин. Вони в різних договірних конструкціях не однакові, що зумовлюється специфікою самих договорів.

Проте, за ситуації, коли одна із сторін у договорі є «слабкою» стороною, тобто такою, яка не може рівно з іншою стороною диктувати умови та формувати їх зміст, є потреба у формуванні механізму захисту її права.

Проблема меж у здійсненні всякого права органічно впливає з офіційно закріпленого визначення цивільних свобод. На законодавчому рівні юридичне визначення свободи було вперше зафіксоване в ст. 4 французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р., згідно з якою свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому. Таким чином, здійснення природних прав кожного обмежено лише тими межами, які забезпечують іншим членам суспільства ці ж права [6, 311].

Міра зовнішньої свободи не є незмінною і постійною з позиції не тільки позитивного, але й природного права. Вона змінюється залежно від ступеня розвитку суспільства, особливостей становлення національної самосвідомості, рівня правової культури громадян і ряду інших умов. Окремій особі повинен бути наданий максимум зовнішньої свободи, сумісної з благом суспільства як цілого.

Зміст договору повинен відповідати закону, тобто дія, яка здійснюється зобов'язаною особою, не може суперечити закону. Отже, можна стверджувати, що будь-яка з імперативних норм ЦК, яка відноситься до договорів, являє собою спосіб обмеження їх свободи.

За ЦК України можна навести такі приклади ст.627 ЦК («Свобода договорів»), ст.633 ЦК («Публічний договір») і ст.634 ЦК («Договір приєднання»).

Що стосується публічного договору, у літературі зустрічається думка щодо не зовсім вдалого визначення розглянутих відносин.

Вживання терміна «публічний» має свідчити про виникнення тут публічно-правових відносин, у яких хоча б однією зі сторін є особа публічного права. Така ситуація виникає в конструкції адміністративно-публічного договору, існуючої у французькому праві, де однією стороною є особа приватного права, а інший – державний орган, що вступає в цивільний оборот і є особою публічного права.

Однак, у ст.633 ЦК обидві сторони договору відносяться до осіб приватного права, а держава лише має публічний інтерес у запобіганні зловживання своїми правами окремими суб'єктами організацій-монополістів.

Бачиться, що все ж таки більшістю науковців у визначення «Публічного договору» вкладається чітко окреслений зміст ст.633 ЦК як договору, за яким одна сторона – суб'єкт підприємницької діяльності взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться.

Ми не заперечуємо даного змісту, але буквально прочитування даної статті ставить елементарне питання правового характеру – внаслідок чого виникає даний обов'язок, яким є механізм його взяття суб'єктом підприємницької діяльності, з якого моменту особа є такою, що взяла такий обов'язок?

Буквально – «Публічний договір – договір, у якому одна сторона – підприємець взяла на себе обов'язок». Питання – а якщо не взяла такого обов'язку – немає публічного договору?

Звичайно, розширене тлумачення дає розуміння того, що такий обов'язок існує у суб'єкта підприємницької діяльності, через що він зареєстрований в установленому законом порядку як такий суб'єкт.

Тим не менше, вважаємо, що формально має бути нормативно закріплений такий обов'язок суб'єкта підприємницької діяльності, а не припускатися.

На підтвердження своєї позиції наведемо ст.915 ЦК України. Перевезення, що здійснюється юридичною особою, вважається перевезенням транспортом загального користування, якщо із закону, інших нормативно-правових актів або ліцензії, виданої цій організації, випливає, що вона має здійснювати перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти за зверненням будь-якої особи.

Договір перевезення транспортом загального користування є публічним договором.

Вважаємо, що в наведеній статті є юридично вивірена, логічно послідовна та формально визначена позиція щодо «публічного договору» в договорі перевезення транспортом загального користування. Юридичне оформлення правовідносин сторін публічного договору здійснюється шляхом укладення договору приєднання. Відповідно до ст.634 ЦК договором приєднання є договір, умови якого визначені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах і могли бути прийняті іншою стороною не інакше як шляхом приєднання до запропонованого договору в цілому. Звичайно, що така ситуація виникає лише у випадку укладання договору, який характеризується ст.633 ЦК як публічний договір. Саме в цій ситуації сторона позбавлена автономії волі, – свободи, передбаченої ст.627 ЦК як свободи у визначенні умов договору.

Наведене дає підстави для постановки питання про доцільність виділення в якості різних видів зобов'язань публічного договору та договору приєднання, оскільки мова йде не про що інше, як конструкцію «примусового договору» (публічний договір) у праві Англії і теорію «договорів приєднання» в континентальній системі права.

Наразі актуальною є тенденція, на яку свого часу звернув увагу Г.Ф. Шершеневич, і щодо якої висловлювався, що безмежна свобода договору, яка подавалася як необхідна умова громадянського буття й основний принцип законодавчої політики, піддається обмеженню під тиском суспільних інтересів, які зростають [7].

Свого часу Покровський І.О. зазначав, що є очевидним те, що свобода договору не може бути безмежною [8]. Право не може санкціонувати договору про вбивство, про порушення бунту проти влади і т.д.; це означало б знищення самого правопорядку. Відомі обмеження принципу договірної свободи неминучі, і всі питання полягають тільки в тому, як далеко вони можуть йти і в яких термінах вони можуть бути виражені. А це розкриває перед нами надзвичайно важку проблему – чи не найважчу з проблем цивільного права – обмеження в цивільному праві, що стосуються договірної свободи.

Тут слід погодитися з позицією Б.С. Ебзеєва в тому, що під межами основних прав, зафіксованих у Конституції, слід розуміти межі свободи індивідів, що визнаються і захищаються нею [9, 24]. Що стосується обмежень основних конституційних прав, то під ними він розуміє допустимі винятки з конституційного статусу людини і громадянина. На його думку, обмеженням основних прав може розглядатися вилучення правомочностей, які складають нормативний зміст основних прав і свобод. На підставі цього ним зроблено висновок, що обмеження основних прав особливо тісно торкається їх зменшення матеріального змісту основних прав, обсягу соціальних, політичних і інших благ, що належать їх власникам.

На нашу думку, такі обмеження не вилучають правомочності. Вони лише перешкоджають, стримують уповноважену особу в здійсненні окремих суб'єктивних прав.

Щодо останнього, варто погодитися з Г.А. Гаджієвим у тому, що обмеження основних прав і встановлення рамок їх юридичного змісту є не тотожними явищами [9, 25].

Зміст суб'єктивного права має певні межі як за обсягом, так і за характером його здійснення. В.П. Грибанов свого часу висловив позицію, що межі є невід'ємною властивістю всякого суб'єктивного права, бо за відсутності таких меж право перетворюється на свою протилежність – на свавілля і тим самим взагалі перестає бути правом [10, 18]. При цьому він відзначав, що визначення меж здійснення цивільних прав не є обмеженнями цих прав (їх позбавленням).

Зазначене дає можливість зробити висновок щодо правової обґрунтованості можливих обмежень суб'єктивних прав, зумовлених суспільною необхідністю – забезпечення механізму функціонування досліджуваних нами відносин перевезень пасажирів в умовах необхідності, з одного боку, забезпечення екологічних, транспортних, комунальних, інфраструктурних потреб мегаполісів, з іншого – забезпечення інтересів та мінімізацію ризиків учасників дорожнього руху, і в першу чергу, самих пасажирів, що стосується безпеки їх життя та здоров'я. Але, з метою захисту прав пасажирів як слабкої сторони договору, мають бути закріплені імперативи разом із механізмом їх реалізації, у тому числі на рівні ЦК України та спеціальних законів.

Таким чином, реалізація принципу свободи договору в договорі перевезення пасажирів має свою специфіку, яка полягає в його обмеженості, зумовленою специфікою договору як публічного договору про приєднання, внаслідок чого виникає потреба в застосуванні імперативних засобів забезпечення прав слабкої сторони – пасажирів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горев В.О. Свобода договору як загальна засада цивільного законодавства України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03

- «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Віктор Олександрович Горєв. – К., 2007. – 20 с.
2. Камышанский В.П. Ограничения права собственности (гражданско-правовой анализ): дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук: 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / Камышанский Владимир Павлович. – Санкт-Петербург, 2000. – 357 с.
 3. Мічурін Є.О. Деякі риси щодо природи обмежень цивільних прав / Євген Олександрович Мічурін: матеріали міжн. наук.-практ. конф. [«Актуальні проблеми цивільного права та процесу (пам'яті проф. О.А. Пушкіна)»], (Харків, 21 трав. 2005 р.) / За ред. В.А. Кройтора, Р.Б. Шишки, Є.О. Мічуріна. – Харків, ХНУВС, 2005 – 284 с.
 4. Горєв В.О. Поняття та зміст свободи договору як загальної засади цивільного законодавства України / Віктор Олександрович Горєв // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип.1. – С. 91–94.
 5. Сібільов М.М. Свобода договору і її межі за Цивільним кодексом України та за Цивільним кодексом Російської Федерації: матеріали міжн. наук.-практ. конф. [«Проблеми цивільного права та процесу (пам'яті проф. О.А. Пушкіна)»], (Харків, 26 трав. 2007 р.) / За ред. В.А. Кройтора, Р.Б. Шишки, Є.О. Мічуріна. – Харків, ХНУВС, 2007. – 374 с.
 6. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА*М, 1998. – 570 с.
 7. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права / Г.Ф. Шершеневич. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с.
 8. Основные проблемы гражданского права. – Петроград: Издание Юридического книжного склада «Право», 1917. – 328 с.
 9. Эбзеев Б.С. Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву / Эбзеев Борис Сафарович // Государство и право. – 1998. – № 7. – С. 23–26.
 10. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / Вениамин Петрович Грибанов. – М.: Рос. право, 1992. – 204 с.